

De rol van erfgoed bij de doorontwikkeling van habitatscorekaarten

Leren van het verleden en toepassen in het heden

Korte verkenning in opdracht
van de Rijksdienst voor het
Cultureel Erfgoed

Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed
Ministerie van Onderwijs, Cultuur en
Wetenschap

Auteurs: P. Terwan (Paul Terwan Onderzoek & Advies) en M. Schultinga (Akker&Natuur)

Maart 2025

Inhoud

1. Inleiding.....	3
2. Suggesties voor verdere ontwikkeling kaarten <i>Doelgericht ANLb</i>	5
3. Kaartmateriaal en indicatoren landschap en cultuurhistorie.....	7
4. Habitatkwaliteit als onderdeel van beheermonitoring door collectieven	19
4.1 Plan van aanpak habitatkwaliteit.....	19
4.2 Samenhang tussen beheer- en beleidsmonitoring.....	21
5. Erfgoed als onderdeel van het ANLb?	22
6. Conclusies en aanbevelingen	27

1. Inleiding

Habitatscorekaarten en cultuurhistorie

Het agrarisch natuur- en landschapsbeheer (ANLb) wordt steeds sterker vormgegeven op regionaal niveau, vooral waar het gaat om gebiedskwaliteiten die het niveau van het individuele agrarisch bedrijf overstijgen. Van 2021 tot 2025 heeft de [GLB pilot Doelgericht ANLb](#) er aan gewerkt om ook de beoordeling van habitatkwaliteit op gebiedsniveau vorm te geven. In dit kader zijn ‘habitatscorekaarten’ ontwikkeld: een set kaartbeelden op basis van habitatkwaliteitsindicatoren die informatie geven over de kwaliteit van een gebied.

Habitatscorekaarten kunnen een belangrijk hulpmiddel zijn om het beheer nog beter uit te stippelen en om de kwaliteit van nieuwe beheergebieden te bepalen (van groot belang bij de bredere uitrol van het agrarisch natuurbeheer vanaf 2026). Voor het opstellen van de habitatscorekaarten is uit verschillende databronnen geput, waaronder het Landschapselementenregister (LASREG) en hebben Wageningen Environmental Research (WEnR) en Grauwe Kiekendief- Kenniscentrum Akkervogels (GKA) kaarten ontwikkeld. Al deze kaarten zijn gericht op de huidige situatie: hoe ziet de situatie er in het veld op dit moment uit? Echter: er valt ook veel te leren van het verleden. Wat is de historie van een landschap en hoe heeft het zich in de loop der tijd ontwikkeld tot wat het nu is? Wat is de invloed van die historie op de habitatkwaliteit in een gebied en de bijbehorende biodiversiteit? Kan deze informatie op een eenvoudige manier beschikbaar komen voor collectieven of zelfs worden opgenomen in de set habitatscorekaarten?

Leren van het verleden en toepassen in het heden

Deze terechte vragen legde de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed neer bij de uitvoerders van de GLB-pilot Doelgericht ANLb. Een adequaat beheer van waardevolle landschappen is immers onlosmakelijk verbonden met het beschermen van de doelsoorten waarop het huidige ANLb zich richt. Het gaat dan dus niet alleen om de erfgoedelementen als zodanig, maar vooral ook om het begrijpen hoe het landschap in elkaar zit, wat daarvan nog terug te zien is in zijn huidige verschijningsvorm (al dan niet met het blote oog) en hoe dat samenhangt met de landschappelijke en ecologische waarden (actueel en potentieel). Collectieven kunnen daarmee hun voordeel doen bij het uitstippelen van het beheer op gebiedsniveau.

Deze inspirerende gedachte heeft gezorgd voor een verbrede blik op habitatscorekaarten en op de doorontwikkeling van het ANLb in de breedste zin van het woord. In deze notitie doen we verslag van die verkenning. Met nadruk stellen we hier dat het vanwege de beschikbare middelen om een eerste korte verkenning gaat en die op een aantal punten verdere verdieping behoeft.

Belangrijk om te benoemen is dat het doorontwikkelen van het ANLb en de beheermonitoring, en hierbinnen ook de habitatscorekaarten, ook na oplevering van dit rapport verder gaat. Het is een traject dat door BoerenNatuur en de 40 agrarische collectieven de komende jaren wordt geïntensiveerd en uitgerold. Zo bouwen we met elkaar aan behoud én ontwikkeling van een mooi, divers landschap waar biodiversiteit (weer) zijn welverdiende plek vindt.

Leeswijzer

In hoofdstuk 2 beschrijven we eerst de aandachtspunten bij de doorontwikkeling van de habitatscorekaarten die al tijdens de pilot zijn benoemd. Het is belangrijk om deze mee te nemen bij het integreren van cultuurhistorische aspecten in de kaartenset. Hoofdstuk 3 doet verslag van de zoektocht naar de beschikbaarheid en bruikbaarheid van landschappelijk-cultuurhistorisch kaartmateriaal en brengt hierin enige ordening aan. In hoofdstuk 4 staan we stil bij de integratie van habitatscorekaarten in de beheermonitoring die de collectieven

uitvoeren. In hoofdstuk 5 besteden we aandacht aan de mogelijkheden om de regelingen voor grondgebonden betalingen (het ANLb en vergelijkbare beheerregelingen) in te zetten voor bescherming van erfgoed – daarvan zijn al diverse voorbeelden.

2. Suggesties voor verdere ontwikkeling kaarten *Doelgericht ANLb*

Voor de GLB-pilot Doelgericht ANLb zijn zoals al genoemd habitatscorekaarten ontwikkeld op het niveau van de ANLb-leefgebieden: open grasland, open akker en dooradering. De ontwikkelde kaarten zijn getest op bruikbaarheid en relevantie in zeven gebieden bij vier collectieven. Hieruit zijn een aantal suggesties naar voren gekomen voor verbetering van de kaarten en aanscherping van de indicatoren. Deze verbeteringen zijn – in afwachting van financiering – nog niet doorgevoerd. Hieronder staan de suggesties voor verbeteringen opgesomd. Bij verdere doorontwikkeling van de habitatscorekaarten kan dit overzicht gebruikt worden als basis.

1. Openheid: de vraag is hoe het GIS-programma omgaat met relatief lage en/of tijdelijke begroeiing zoals rietkragen. Tellen die wel of niet mee voor het bepalen van de openheid? Ze zijn wel zichtbaar in het AHN en zouden ook in het Landschapselementenregister (LASREG) van NEO zichtbaar moeten zijn. Verder is het de vraag of deze indicator van een breder scala aan legenda's kan worden voorzien, omdat elk type landschap immers zijn eigen mate van openheid kan hebben (gewenst of ongewenst). Daarnaast moet in acht worden genomen dat met name lage/tijdelijke (natuurlijke) structuren wel invloed kunnen hebben op de mate van openheid, maar dat dit niet per sé een negatieve invloed hoeft te zijn. Dit is soort- en gebiedsafhankelijk. Er moet onderzocht worden wat het verschil is tussen invloeden van 'grotere of hogere' begroeiing en lagere en tijdelijke begroeiing. Het is belangrijk dat dit soort aspecten op het lokale gebiedsniveau verfijnd kunnen worden. Daarnaast moet de klasse-indeling van de kaart passen bij de klasse-indeling op de habitatscorekaart.
2. Randlengte index (km randlengte per ha): het is zinvol om een werkinstructie toe te voegen om de randen/lijnen in het landschap te vergelijken met de situatie van xx jaar geleden. Zo kun je eventuele schaalvergroting van het landschap zichtbaar maken. Dit biedt aanknopingspunten voor versterking van de groenblauwe dooradering. Hierbij moet de kwaliteit van de elementen (groen en blauw) wel/ook meegenomen worden. Een slootje met steile oevers kan juist een ecologische val zijn, wat vervolgens door agrarisch natuurbeheer kan worden verbeterd. Historische openheid-gegevens zijn beschikbaar op oude kaarten en misschien op oude luchtfoto's. De indicator 'openheid' van de Monitor Landschap geeft juist wel dit soort veranderingen weer, maar alleen de meest recente (vanaf 2017).
3. Gewasdiversiteit: gewasdiversiteit heeft ook een landschappelijke component. Maar niet alleen diversiteit, maar ook het type gewassen hierbinnen zijn belangrijk om te weten. Sommige gewassen zijn zeer positief voor doelsoorten, anderen juist niet. Daarnaast kan het waardevol zijn om de (globale) oogstmomenten zichtbaar te krijgen, zodat er meer inzicht is in of er in bepaalde gebieden sprake is van een 'kaalslag' welke eventueel met het ANLb opgevangen kan worden door hier rekening mee te houden in het maaimoment.
4. Aandeel extensief grasland: naast de relevantie van deze indicator voor inzicht op gebiedsniveau, is ook intensief grasland relevant om te weten: dit zijn de percelen waar je met gericht beheer een verandering teweeg kunt brengen.
5. Diversiteit in structuur van, c.q. hoogteverschillen binnen landschapselementen: de ontwikkelde kaarten van deze indicator geven te weinig aangrijpingspunten. Je zou de 'volledigheid' van een element (kruidlaag, struiklaag, boomlaag) willen kunnen beoordelen, maar die komt niet goed tot uiting.

6. Connectiviteit van de groenblauwe dooradering: NEO is bezig om hiervoor kaarten te ontwikkelen; de stand van zaken is ons niet precies bekend. Daarnaast kan ook connectiviteit van percelen (bijv. afstand van ANLb-percelen tot natuurgebied) een zinvolle indicator zijn.
7. Aandeel kleine percelen: hier is het kaartbeeld nog niet optimaal; dit vergt verdere verfijning van de gebruikte rekenmethoden.
8. Reliëf: deze indicator is in de pilot afgefallen, omdat er lastig een score bij te berekenen is. Hij wordt echter wel belangrijk geacht, vooral waar het gaat om micro-reliëf, zie ook verderop in deze rapportage. Microreliëf is met het AHN te bepalen en is een indicator van de Monitor Landschap.
9. Aandeel ANLb: in deze indicator zou ook de factor samenhang van beheer moeten worden meegenomen. Denk hierbij aan verschillende typen van beheer die samen van meerwaarde zijn in een gebied (connectiviteit). Of de leeftijd van beheereenheden; een pas ingezaaid perceel levert een andere bijdrage dan een beheereenheid die meerdere jaren oud is. Ook is hier de mogelijkheid tot verfijning op gebiedsniveau belangrijk.
10. Overige opmerkingen en suggesties voor aanvullende indicatoren of informatiebronnen:
 - Neem beheerpakketten/maatregelen uit andere projecten/regelingen ook mee.
 - Specificeer de habitatscorekaarten verder naar soortgroepen.
 - Zorg voor een heldere werkinstructie, waarbij ook een buffer rondom beheerclusters of mozaïeken wordt meegenomen.
 - De verhouding aandeel kuikenland t.o.v. aantal broedkaarten is zinvol voor open grasland.
 - Het kan van meerwaarde zijn de plasdraslocaties beter in beeld te brengen, evenals het maaimoment van beheereenheden in zowel open grasland als open akker.

Deze indicatoren zijn in deze verkenning dan ook niet verder onderzocht, omdat dit voorwerk al gedaan is in de pilot. Dit neemt niet weg dat ze – uiteraard- een rol zullen spelen in de verdere ontwikkeling van de habitatscorekaarten naast de in deze rapportage besproken landschappelijke indicatoren.

3. Kaartmateriaal en indicatoren landschap en cultuurhistorie

Er is een grote hoeveelheid landelijke en provinciale kaarten beschikbaar die – direct of indirect – iets zeggen over de ontstaansgeschiedenis van het landschap en over de landschappelijke, cultuurhistorische en/of archeologische elementen in het landschap. Het boek *Landschappen van Nederland*, dat 26 maart 2025 verscheen bij Uitgeverij Matrijs, toont (opnieuw) de grote verscheidenheid aan landschappen en hun betekenis. Waar de pilot Doelgericht ANLb habitatscorekaarten heeft ontwikkeld die vooral zijn gericht op het meten en verbeteren van de ecologische kwaliteit van gebieden, hebben we nu gekeken naar kaarten die behulpzaam kunnen zijn voor het beter kunnen ‘lezen van het landschap’.

Selectie van relevante kaarten

We hebben een eerste inventarisatie en selectie gemaakt van bestaande kaarten op het vlak van landgebruik, landschap en cultuurhistorie. De tabel op de volgende pagina's geeft een beeld van de beschikbare kaarten. Daarvoor zijn vijf bronnen gebruikt:

- De GLB-pilot [Doelgericht ANLb](#). Uit de hier ontwikkelde habitatscorekaarten hebben we de indicatoren geselecteerd die van belang zijn uit een oogpunt van landschap en cultuurhistorie. Soms zijn hierbij suggesties gedaan voor detaillering.
- De [Atlas Leefomgeving](#). Landelijke kaarten. Kaarten voor luchtverontreiniging, waterkwaliteit, recreatie, licht, geluid, klimaatverandering, prettig wonen etc. zijn achterwege gelaten.
- Het [Nationaal Georegister](#) (landelijke en provinciale kaarten). Dit register bevat een zeer groot aantal (460) kaarten, landelijke en regionale. Zo kunnen bijv. provincies hun kaarten hier onderbrengen. Het gaat dus lang niet altijd om landelijk dekkende kaarten.
- De [Erfgoedatlas](#) van RCE (landelijke kaarten). Deze bevat kaarten van de aanwezigheid van een groot aantal erfgoedelementen (landschap, cultuurhistorie, archeologie, water) die deels ook in de bovengenoemde bronnen (met name de Atlas Leefomgeving en het Nationaal Georegister) zijn opgenomen.
- De [Monitor Landschap](#). Het gaat om landelijke kaarten op basis van 7 indicatoren. De kaarten geven per rasterblok van 500 x 500 m en op basis van een legenda aan in welke klasse het blok valt.

Daarnaast is er een [Geomorfologische kaart van Nederland](#) met een zeer uitgebreide legenda van ruim 160 typen geomorfologische kenmerken/elementen.

Tenslotte moet de website www.topotijdreis.nl, ontwikkeld en beheerd door het Kadaster, worden vermeld. Deze laagdrempelige site toont de topografische kaarten van ons land vanaf 1815 tot en met 2024 van grote tot kleine schaal. Landschappelijke veranderingen in de laatste 200 jaar worden zodoende in één oogopslag getoond.

Ondersteunende kaarten en scorekaarten

Kaarten die voor ons doel niet relevant zijn, zijn bij voorbaat weggelaten uit de tabel. In de tabel geven we een beoordeling van de *mate van relevantie* van de kaarten voor ons doel en van de mogelijkheid om de kaart te voorzien van een *puntenscore*, c.q. een waardering. Daar waar kaarten overlappen (ze zijn per bron gerangschikt), is de overlap eruit gehaald. Lang niet alle kaarten lenen zich voor het toekennen van een score – voor veel erfgoedelementen geldt: ze zijn er of ze zijn er niet; kwaliteitsverbetering of aanleg van nieuwe elementen is niet aan de orde. Zo zou een onderscheid in tweeën kunnen ontstaan:

- Een set ondersteunende kaarten – niet zijnde scorekaarten – die goed kunnen worden gebruikt als achtergrondinformatie bij het uitstippelen van het beheer.
- Een setje extra scorekaarten die al dan niet kunnen worden geïntegreerd in de scorekaarten die we in de pilot *Doelgericht ANLb* hebben ontwikkeld.

De kaarten zijn deels landelijk en deels op provinciaal niveau. In de tabel is dat onderscheid zichtbaar gemaakt.

Beschikbare kaarten op het vlak van grondgebruik, landschap en cultuurhistorie

Type kaart	Relevantie	Mogelijkheid toekennen score
Pilot Doelgericht ANLb		
<ul style="list-style-type: none"> • Openheid • Aandeel groenblauwe dooradering • Diversiteit in structuur landschapselementen* • Connectiviteit landschapselementen* • Aandeel kleine percelen • Idem als randlengte per ha (+ vergelijken met historische situatie)* • Gewasdiversiteit • Graslandproductiviteit (aandeel extensief grasland) • Micro-reliëf* • Connectiviteit landbouwgrond/natuurgebied* 	<ul style="list-style-type: none"> + + + + + + + + + + 	<ul style="list-style-type: none"> + + + + + + + +/- +/-
<i>* nog (verder) te ontwikkelen; zie hoofdstuk 2</i>		
Atlas Leefomgeving		
<u>Algemene kaarten</u>		
<ul style="list-style-type: none"> • Topkaart 1:10.000 • Bodemgebruik 2017 (CBS) • Bodemkaart van Nederland 1:50.000 • Hoogte bodem en gebouwen (AHN4) – zie reliëf 	<ul style="list-style-type: none"> +/- +/- +/- +/- 	<ul style="list-style-type: none"> - - - -
<u>Historische kaarten</u>		
<ul style="list-style-type: none"> • Nederland in 1575 e.v. • Topo-tijdreiskaarten vanaf 1815 	<ul style="list-style-type: none"> +/- + 	<ul style="list-style-type: none"> - +/-
<u>Bodem</u>		
<ul style="list-style-type: none"> • Bodemdaling in Nederland • Bodemdaling in de ondiepe ondergrond • Idem in de diepe ondergrond 	<ul style="list-style-type: none"> + + + 	<ul style="list-style-type: none"> + + +
<u>Cultureel erfgoed</u>		
<ul style="list-style-type: none"> • Groene rijksmonumenten 	<ul style="list-style-type: none"> +/- 	<ul style="list-style-type: none"> -
<u>Energie</u>		
<ul style="list-style-type: none"> • Windturbines – ashoogte • Bovengrondse hoogspanningslijnen 	<ul style="list-style-type: none"> +/- +/- 	<ul style="list-style-type: none"> - -
<u>Natuur</u>		
<ul style="list-style-type: none"> • Archeologische Landschappen-Landschapszones • Boomhoogte • Groenkaart • Nationale Landschappen • Nationale Parken • Natura 2000-gebieden • Natuurnetwerk Nederland • Soortendiversiteit • Idem van Rode-Lijstsoorten 	<ul style="list-style-type: none"> + + +/- +/- +/- +/- +/- + + 	<ul style="list-style-type: none"> - + - - - - - - -
<u>Water</u>		

Type kaart	Relevantie	Mogelijkheid toekennen score
• Waterkaart (alle waterlopen)	+/-	+ (blauwe dooradering)

Nationaal Georegister		
<u>Geomorfologie landelijk</u>		
• Geomorfologische kaart (WUR)	+	-
<u>Geomorfologie provinciaal</u>		
• Aardkundig waardevolle gebieden Groningen + Zeeland + Gelderland	+	-
• Aardkundige monumenten Drenthe	+	-
• Aardkundige hoofdlandschappen Drenthe	+	-
• Aardkundige waarden Flevoland + Zeeland + N-Br.	+	-
• Aardkunde Fryslân: dobben, veen op 2m – maaiveld, esdekken, terpen	+	-
• Cultuurhistorische kaart (CHK2) – verkaveling Fryslân	+	-
<u>Cultuurhistorie landelijk</u>		
• Cultuurhistorische elementen uiterwaarden en archeologische verwachtingenkaart uiterwaarden	+	-
<u>Cultuurhistorie provinciaal</u>		
• Cultuurhistorische Hoofdstructuur: archeologie, afzettingen ZH	+	-
• Historische geografie – petgaten Fryslân	+	-
• Idem kleiwinning Fryslân	+	-
• Leidraad landschap & cultuurhistorie 2018 Noord-Holland	+	-
<u>Archeologie</u>		
• Landelijk: archeologische onderzoeksgebieden	+	-
• Provinciaal: archeologische beleidskaart Flevoland	+	-
<u>Bodem provinciaal</u>		
• Dikte kleidek ZH	+/-	+
• Signaleringskaart veenoxidatie ZH	+/-	+
• Signaleringskaart totaalkaart bodemdaling ZH	+/-	+
• Bodemgeschiktheid voor grondgebonden landbouw Brabant	+/-	-
• Historische bodemdaling door veenoxidatie Utrecht	+/-	-
• Bodemkaart veengebieden Utrecht	+/-	-
• Agrarisch beheertype (historie) Drenthe	+/-	-
• Keileem en beekleem Drenthe	+/-	-
<u>Water landelijk</u>		
• Water voor aquatische natuur (RIVM)	+/-	+?
• Blauwe Agenda Potentie voor natte natuur Utrecht	+/-	+?
<u>Water provinciaal</u>		
• Gemiddelde grondwaterstanden (GVG, GLG en GHG) Brabant + Utrecht	+/-	+
• Grondwatertrappen veengebieden Utrecht	+/-	+
• Ontwateringsdiepte huidig klimaat ZH	+/-	+
Erfgoedatlas (RCE)		
• Agrarisch erfgoed: boerderijtypen, monumentale boerderijen	Alle kaarten zijn relevant	-
• Aardkundige waarden algemeen (specificatie bij aanklikken)		+/-
• Archeologisch erfgoed algemeen (specificatie bij aanklikken)		+/-
• Tiendwegen		-
• Geesten		-
• Historische vloeiveiden		-
• Droogmakerijen		-
• Essen		-

• Eendenkooien		-
• Molens en gemalen		-
• Verkavelingstype veenontginningen		-
• Hoogstamboomgaarden		-
• Monumentale bomen		+
• Landschap met oude boskernen		-
• Historische spoor- en tramwegen		-
• Hunebedden en grafheuvels		-
• Landweren		-
• Vliedbergen		-
• Inundatiegebieden		-
• Weidemolens en windmotoren		-
• Wielen		-
• Dijken		-
• Kenmerkende historische dijken		-
• Cultuurhistorische GIS aandachtsgebieden en - elementen per gebied		-
• Cultuurhistorische GIS gebiedsbiografieën		-
• Water en dijken van geomorfologische betekenis		-
• 20e-eeuwse landinrichtingsprojecten, wederopbouwgebieden 'landelijk gebied'		-
• Historische kaarten: kadastrale kaart 1811-1822, topografie rond 1850 (TKM1850), rond 1900 (Bonnebladen) en rond 1950 (topotijdreis)		-
Monitor Landschap		
• Landgebruik	+	+/-
• Opgaand groen	+	+
• Historische lijnelementen	+	?*
• Reliëf	+	+

- Is in onderzoek bij team Monitor Landschap (door BZK, OCW, LNVN en RCE27)

Verdere selectie aanbrengen

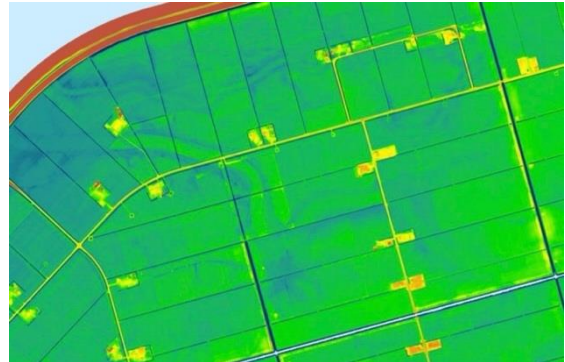
Deze korte verkenning leent zich niet voor een diepgaande uitwerking van alle relevante kaarten. Wel kunnen we ruwweg aangeven welke (typen) kaarten behulpzaam kunnen zijn bij het uitstippelen van natuur- en landschapsbeheer:

- Historische (topografische) kaarten en oude landinrichtingskaarten tonen – mits ze voldoende detail bevatten – bijvoorbeeld hoe de groenblauwe dooradering (patroon van houtopstanden, sloten etc.) er in vroeger jaren uitzag. Daarop kan worden ingespeeld bij herstel, aanleg en beheer van lijnvormige elementen. Hetzelfde geldt voor het verkavelingspatroon en de schaal van het landschap (voor dat laatste heeft de pilot *Doelgericht ANLb* overigens ook een indicator ontwikkeld).
- Geomorfologische en aardkundige kaarten geven inzicht in de wordingsgeschiedenis van het landschap en van de karakteristieke elementen die daarin – al dan niet zichtbaar met het blote oog – aanwezig zijn. Die elementen kunnen natuurlijk zijn ontstaan (bijv. oude kreekruigen) of door mensenhand zijn gemaakt (zoals historische dijken of resten van oude nederzettingen). Zichtbare elementen kunnen waar mogelijk worden opgenomen in gebiedsplannen voor natuur- en landschapsbeheer. Het ANLb voorziet op dit moment niet in beheerpakketten voor alle typen elementen (incl. regionale specialiteiten), maar zou op dit punt wellicht kunnen worden uitgebreid. Waardevol 'bodemarchief' kan – waar nodig en mogelijk – beter worden beschermd door bijvoorbeeld een hoog (grondwater)peil, duurzame instandhouding van blijvend grasland en/of niet-kerende of ondiepe grondbewerking – zie ook hoofdstuk 5.

- Hoogtekaarten (op basis van het Actueel Hoogtebestand Nederland, AHN) maken macro- en microreliëf zichtbaar, bovengronds en/of ondergronds. Voor ons doel is vooral het microreliëf van belang, zowel bovengronds als ondergronds. Bovengronds kan het microreliëf bijvoorbeeld duidelijk maken waar (historische of actuele) greppels liggen, maar ook duidelijk maken waar sprake is van verruiging ten opzichte van omliggende percelen – zie de factsheet over microreliëf verderop in deze notitie.

Zichtbaar maken van ondergrondse geomorfologie

Via het Actueel Hoogtebestand Nederland (AHN) kunnen satellietbeelden ook verschillen in bodemdaling in de ondergrond zichtbaar maken. Zo kunnen oude patronen (bijv. van archeologisch belang) zichtbaar worden. Bijgaand beeld laat een oud stelsel van getijdegeulen zien in de toenmalige Zuiderzee (nu Flevoland). De enigszins hoger gelegen geulen zijn relatief zandig, terwijl de lager delen uit klei bestaan. Door drainage worden de verschillen in zakking zichtbaar. TNO ontwikkelt momenteel een 3D geologisch ondergrondmodel (GeoTOP)” voor Flevoland. Dit model komt te zijner tijd gratis beschikbaar via de Basisregistratie Ondergrond. Bron: TNO.

Naast het kaartmateriaal bevat de digitale Erfgoedatlas 78 ‘**landschapskarakteriseringen**’ (Panorama Landschap) met relevante informatie en bronnenlijsten voor verdere verdieping (ook als PDF te downloaden).

Op ons verzoek heeft de RCE zelf een ‘top-tien’ samengesteld van relevant kaartmateriaal, vooral als achtergrondinformatie voor gebiedsplannen – zie het **kader op de volgende bladzijde**. Dit overzicht bevat vooral verzamelkaarten van erfgoedelementen, waarvan de meeste ook per element kunnen worden opgeroepen – in dat geval gaat het om een veel groter aantal kaarten. Lang niet alle afzonderlijke elementen zijn relevant voor het werk van de collectieven, maar ze geven wel algemeen beeld van de betekenis van een gebied uit erfgoed oogpunt.

Provinciale kaarten en regionale specialiteiten

Er zijn ook provinciale erfgoedkaarten. Tijdens een overleg wat we hebben gevoerd met een aantal deskundigen op het vlak van landschap kwam ook naar voren dat deze provinciale kaarten van meerwaarde kunnen zijn. Zoals bijvoorbeeld kaarten waarin autochtone bomen zichtbaar zijn. Een deel daarvan is opgenomen in de uitgebreide overzichtstabel. Maar er is méér. De RCE-site bevat een [pagina met alle weblinks](#) en toelichtingen bij alle provinciale kaarten. De RCE-site zegt herover:

“Vanwege de gehanteerde schaal zijn provinciale kaarten vaak een stuk nauwkeuriger dan de meeste landelijke overzichten. Hiermee geven ze een gedetailleerd beeld van de cultuurhistorie per provincie, maar laten ook zien welk erfgoed nu juist voor die provincie van belang is. Zo toont de informatiekaart van de cultuurhistorische hoofdstructuur van Drenthe onder meer grafheuvelgroepen, hunebedden en radiotelescopen en is op de op cultuurhistorische hoofdstructuurkaart van Zeeland een veelheid aan scheepswrakken, verdronken dorpen en waterwerken te zien.”

Top-tien van de RCE uit de Erfgoedatlas

1. Rijksmonumentpunten (16 typen elementen, 1 kaart):
 - verdedigingswerk of militair gebouw
 - weg- en waterbouwkundige werken
 - voorwerpen op pleinen etc.
 - bestuur, recht, overheidsgebouw
 - religieuze gebouwen,
 - handel, kantoor, opslag en transport
 - uitvaartcentra en begraafplaatsen
 - cultuur, gezondheid en wetenschap
 - sport, recreatie en horeca
 - woningen en woningbouwcomplexen
 - kastelen en landhuizen
 - tuinen, parken en plantsoenen
 - boerderijen
 - molens en gemalen;
 - industrie, nutsbedrijven en nijverheid
 - archeologie.
2. Publiekrechtelijke beperkingen (6 kaarten, kan ook op 1 kaart):
 - Gemeentelijk monument beperking
 - Aanwijzing Gemeentelijk monument beperking
 - Provinciaal monument beperking
 - Aanwijzing Provinciaal monument beperking
 - Rijksmonument beperking
 - Voorbescherming Rijksmonument beperking
3. Hoofdthema 'Erfgoed per thema'
 - a. Aardkundig Erfgoed: aardkundige waarden, basiskaart 2006 (1 kaart)
 - b. Agrarisch Erfgoed (8 kaarten, kan ook op 2 kaarten (landinrichting apart)):
 - boerderijen (rijksbeschermd)
 - boerderijtypen voorbeelden
 - eendenkooien
 - essen
 - geesten/geestgronden
 - historische vloeiveiden
 - verkavelingstype veenontginningen
 - landinrichtingsprojecten 1924-2015
 - c. Groen Erfgoed (6 kaarten, kan ook op 1 kaart):
 - hertenkampen
 - hoogstamboomgaarden
 - register monumentale bomen
 - buitenplaatsen, tuinen en parken
 - landschap met oude boskernen
 - potentieel landschap met oude boskernen
 - d. Waterbeheer (3 kaarten, kan ook op 1 kaart):
 - wielen
 - dijkenkaart
 - kenmerkende historische dijken
4. Gebiedstypologieën en -beschrijvingen:
 - a. Panorama Landschap: 78 korte gebiedsbiografieën. Per gebied een verwijzing naar de RCE-kennisbank met een uitgebreide gebiedsbeschrijving (ook als PDF beschikbaar).
 - b. Gebiedsbiografieën. Deze laag is vooral handig als gebruiker meer informatie/literatuur wil hebben over een gebied. Hij bevat per gebied verwijzingen naar alle relevante publicaties.

We nemen Zuid-Holland als voorbeeld. Deze provincie heeft een interactieve kaart ([Cultuurhistorische atlas](#)) met een breed scala aan waardevolle elementen (landschap, cultuurhistorie, archeologie). Veel van die elementen zijn ook te vinden in de RCE-erfgoedatlas en deels ook in het Georegister, maar er zijn verschillen. Niet alleen in de schaalgrootte, maar ook in het type elementen. Zo heeft de Zuid-Hollandse kaart enkele specialiteiten zoals “eeuwkanten” (lage, drassige stroken langs de oude binnengedijkte geulen, specifiek voor de regio Hoeksche Waard, IJsselmonde en Dordrecht), cultuurhistorische bosjes, rivierdijken, jaagpaden, historische vaarwegen, strandwallen, stroomruggen, “kroonjuwelen” (waardevolle gebieden zoals het middengebied van de Krimpenerwaard), historische oriëntatiepunten (tot 1945) zoals molens, kerken en poorten, geschenkoningen (woningen die na de Watersnoodramp van 1953 door diverse landen aan Nederland zijn geschonken om de woningnood te verminderen), erfgoedlijnen (Waterdriehoek, Limes, trekvaarten, Oude Hollandse Waterlinie, Historisch Haringvliet, Atlantikwall), en een kaart met ‘beeldbepalend erfgoed’ (op basis van enquêtes of op basis van de Canon Zuid-Holland).

Het is dus goed om – afhankelijk van het gebied waarom het gaat – ook de provinciale detailkaarten te bekijken.

Kansrijke scorekaarten

Het is relatief lastig om scores toe te kennen aan erfgoedkaarten, zo blijkt ook uit de overzichtstabel:

- zoals al gezegd: voor veel elementen geldt: ze zijn er of ze zijn er niet. De dichtheid en/of kwaliteit van de elementen is lang niet altijd uit de kaarten af te lezen;
- in het verlengde daarvan: scorekaarten moeten handelingsperspectief bieden en aanzetten tot verbetering van de landschappelijke en habitatkwaliteit. Daartoe moeten de indicatoren waarop wordt gescoord zich lenen voor verbetering.

Veel van de kaarten zijn dus geschikt voor gebruik als achtergrondinformatie bij het opstellen van gebieds- en beheerplannen. Toch zijn er ook wel wat kaarten die zich lenen voor gebruik als scorekaart:

1. Tempo van bodemdaling (van de boven- en ondergrond), c.q. de mate van veenoxidatie. Deze indicator geeft niet alleen de kansen voor landbouw en natuur weer, maar ook voor het behoud van historische sloot- en kavelpatronen en van inspanningen om bodemdaling af te remmen (bijv. door verhoging van de grondwaterstand).
2. Microreliëf. Deze indicator is verder uitgewerkt in de ‘**factsheet**’ aan het einde van dit hoofdstuk.
3. Verfijningen van de al bestaande indicatoren voor het aandeel en de structuur van landschapselementen/houtopstanden, bijv. met factoren als connectiviteit, boomhoogte, aanwezigheid van monumentale bomen etc. Dit vergt nog inspanning: hiervoor zouden kaarten van verschillende partijen moeten worden samengevoegd.
4. Aparte indicator voor blauwe dooradering (waterrijkdom). In beginsel kan het Landschapselementenregister (LASREG) van NEO, dat binnenkort landsdekkend beschikbaar is, deze kaart leveren, al dan niet samengevoegd met andere waterkaarten uit de overzichtstabel.
5. Verandering in grondgebruik. Deze indicator moet dan wel zorgvuldig worden gedefinieerd: wanneer zijn veranderingen positief en wanneer negatief? De Monitor Landschap omvat deze indicator en meet bijvoorbeeld de omzetting van landbouwgrond naar bebouwd gebied, de omzetting van landbouwgrond in (agrarische)

natuur en andersom. Hier lijkt nog enige verfijning op zijn plaats. In combinatie met andere kaarten (graslandproductiviteit, gewasdiversiteit etc.) kan hij echter zeker toegevoegde waarde hebben.

6. Soms is het waardenen al door anderen gedaan en kan hiervan gebruik worden gemaakt. Dat geldt bijvoorbeeld voor de gemeente Súdwest-Fryslân, die de verkavelingsstructuur in zijn gemeente heeft beoordeeld met een puntenscore op vier indicatoren – zie het kader op de volgende bladzijde.

In het kader van deze korte verkenning voert het te ver om een nadere uitwerking te maken van de potentiële extra scorekaarten. Ter illustratie is op pagina 19 één mogelijke extra kaart (microreliëf) wat verder uitgewerkt.

Puntensysteem cultuurhistorie ZW-Friesland

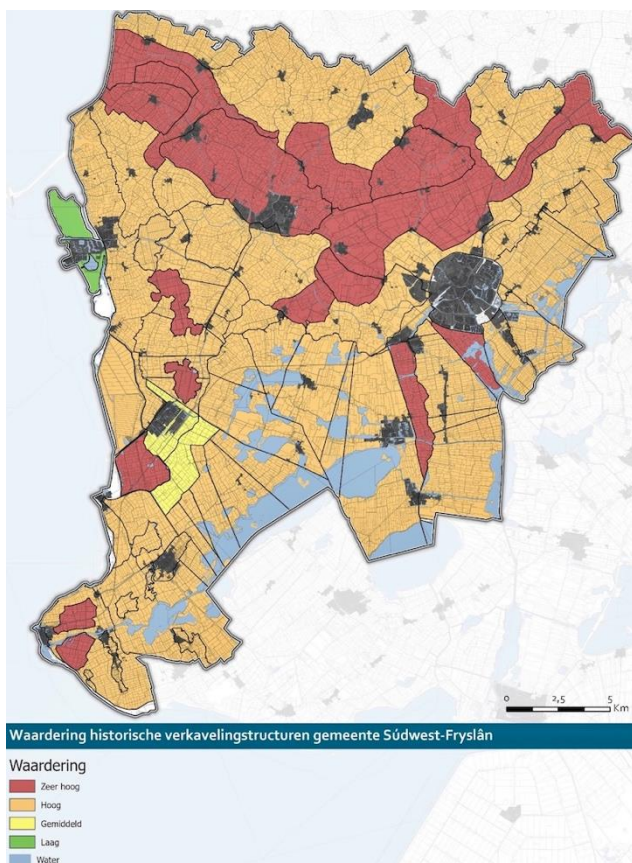
De gemeente Súdwest-Fryslân waardeerde zowel alle waterstructuren als verkavelingsblokken aan de hand van haar waarderingscriteria en bepaalde zo welke waterstructuren of verkavelingsblokken (zeer) hoge cultuurhistorische waardering hebben en welke niet, en wel in vier waarderingsklassen (0-3 punten). Deze waardering is vervolgens als bijlage toegevoegd aan het omgevingsplan en maakt deel uit van de beoordelingsregel of een vergunning voor het dempen van een waterstructuur wel of niet kan worden verleend. Criteria:

1. **Kenmerkendheid.** Zeer hoog (3 punten) betekent: de structuur is bepalend voor de ontwikkeling van het Zuidwest-Friese cultuurlandschap en is zeer kenmerkend voor het landschapstype waarin het voorkomt. Laag (0 punten) betekent: de structuur heeft niet bijgedragen aan de landschapontwikkeling en is niet kenmerkend voor het landschapstype.
2. **Gaafheid ensemble.** Zeer hoog (3 punten): de historische verkavelingsstructuur is zeer goed bewaard gebleven en het ensemble wordt niet of nauwelijks aangetast door bijvoorbeeld stads/dorpsuitbreidingen, moderne infrastructuur, droogmakerijen of ruilverkavelingen. Laag (0 punten): de historische structuur is niet meer herkenbaar in het huidige landschap.
3. **Ouderdom.** Zeer hoog (3 punten): de verkavelingsstructuur is voor 1500 tot stand gekomen. Laag (0 punten): de verkavelingsstructuur is na 2000 tot stand gekomen.
4. **Zeldzaamheid.** Zeer hoog (3 punten): de structuur komt nergens anders of slechts op enkele andere locaties in Friesland of Nederland voor. Laag (0 punten): de structuur komt op grote schaal op andere locaties voor.

Als alle vier criteria gewaardeerd zijn, worden de scores opgeteld tot een totaalscore. Daarna kunnen ze worden teruggerekend naar een eindwaardering (zie ook bijgaande kaart):

Waarderingsklasse	Waardering
Laag	0-3
Gemiddeld	4-6
Hoog	7-9
Zeer hoog	10-12

Bron: [Historische verkaveling in de Gemeente Súdwest-Fryslân – Cultuurhistorische waardering.](#)

Een eerste indruk van deskundigen

Zoals al eerder benoemd, hebben we in het kader van deze opdracht een overleg georganiseerd met deskundigen op het vlak van cultuurhistorie en landschap. Vertegenwoordigers van o.a. LandschappenNL, RCE, provincie Overijssel en enkele collectieven waren aanwezig. Hier kwamen een aantal relevante punten naar voren:

- Bodem, geomorfologie, aardkunde kunnen een startpunt zijn bij het beoordelen van landschappen. Ditzelfde geldt voor gebiedstypologieën. Met dit laatste kun je beter bepalen of bestaande elementen passend zijn in het landschap, je werkt aan de karakteristieken van een gebied. Dit kan motiverend werken door herkenning.
- Neem ook de samenhang van de ANLb beheermaatregelen en de selectie van kaarten mee in de afweging: dit moet een logisch geheel vormen.
- Eenduidig gebruik en eenduidige kaarten zijn belangrijk om het werkbaar te houden en maken. Focus op dat wat echt iets toevoegt.
- De relevantie van kaarten die ‘vanuit de landbouw gedacht’ gelezen kunnen worden, dragen bij aan herkenbaarheid en relevantie.
- De Klimateffectatlas kan een goede basis bieden voor beheer gericht op klimaatadaptatie en/of mitigatie.
- De monitoring van kwaliteit van blauwe elementen staat nog in de kinderschoenen, probeer daarom kaarten hierover te combineren met de ANLb beheerpakketten die hierop gericht zijn, zoals ecologisch slootschonen. Kijk hierbij eens naar het Aanvalsplan Landschap.
- Ook binnen één vorm van grondgebruik kunnen veranderingen of verschillende maatregelen plaatsvinden. In grasland bijvoorbeeld: blijvend, tijdelijk, scheuren etc. houd hier rekening mee, en definieer helder welke verandering binnen grondgebruik positief of negatief bijdraagt.
- Het is belangrijk helder te hebben vanuit welk niveau je habitatkwaliteit wilt beoordelen en wat je wel en niet meeneemt. In het Aanvalsplan Landschap zijn bijvoorbeeld natuurgebieden buiten beschouwing gelaten, maar dat blijkt soms lastig in de praktijk: gebieden lijken dan niet heel waardevol, maar zijn dat wel door de aansluiting met het aanpalende natuurgebied.
- Kijk ook eens naar een inspirerend voorbeeld uit [Vlaanderen](#)

Voorbeeld-uitwerking scorekaart microreliëf

Deze indicator is overwogen (maar vooralsnog afgefallen) in de pilot *Doelgericht ANLb*. Hij maakt ook onderdeel uit van de Monitor Landschap. Microreliëf is van belang:

- als onderdeel van historische greppel- en slootpatronen (‘greppeltjesland’);
- als kenmerkend aspect van ‘oud grasland’ en op die manier ook als waardevol biotoop voor weidevogels;
- als uiting van (indicator voor) historische vindplaatsen (oude huisplaatsen etc.).

Microreliëf is zichtbaar op de kaarten van het Actueel Hoogtebestand Nederland (AHN), die op hun beurt zijn gebruikt voor de geomorfologische kaart. De nieuwere versies van het AHN kunnen ook een *shaded relief*-beeld generen waardoor het reliëf ook echt als reliëf overkomt. De Monitor Landschap maakt ook *veranderingen* in microreliëf zichtbaar.

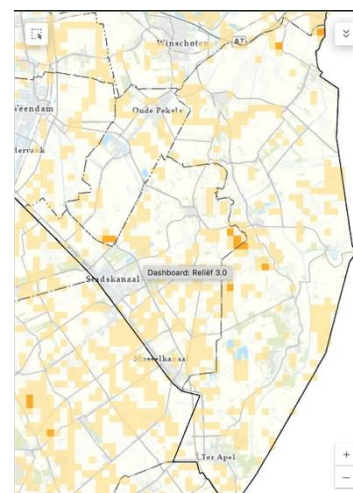
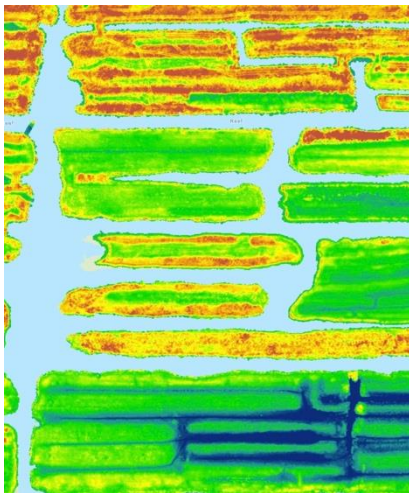
[Voorbeelden van beschikbare kaarten](#)

AHN4 - Hoogteprofiel

Links: AHN-luchtbeeld van greppelland bij Jorwerd (Fr). Rechts: dwarsdoorsnede van Fries greppelland met om de 14 m een greppel.

Links: graslandpercelen in het Oostzanerveld (NH). Donkerblauw zijn de greppels, groen is grasland, geeloranje is veruigd grasland met pitrus, riet en boomopslag. Bron: AHN.

Midden: 'schaduwreliëf'-kaart van de omgeving van Sellingen, waarop de kronkelige loop van de Westerwoldse Aa goed is te zien. Bron: AHN.

Rechts: veranderingen in reliëf in ZO-Groningen tussen 2017 en 2022 (hoe donkerder geel, hoe groter de verandering). Bron: Monitor Landschap.

Scoremogelijkheden

Het is lastig, maar niet onmogelijk om hierbij een score te berekenen:

- Aan de mate van verandering (c.q. het uitblijven van verandering) kan een score worden toegekend. Beperking is wel dat de Monitor Landschap nog slechts een korte periode beslaat (vijf jaar). De indicator kan echter wel worden gebruikt voor het meten van *verdere* 'nivellering' (vanaf 2017).
- Het AHN meet alle reliëf en heeft een 'dynamische' legenda: als je inzoomt, past de legenda zich aan en wordt microreliëf zichtbaar, als je uitzoomt meet je het meso- of macroreliëf. Dat lijkt lastig, maar het voordeel is dat de gebruiker zelf kan bepalen welk detailniveau het beste is voor zijn doel en hieraan vervolgens een 'scoreschaal' kan koppelen.
- De veranderingen zijn bepaald per gridcel van 500 x 500 m op basis van 6 tot 10 meetpunten per vierkante meter. Het laatste is behoorlijk gedetailleerd, het eerste zal voor sommige gebieden te grof zijn. Met de detailkaarten van het AHN (zie vorige pagina) kunnen vervolgens de details zichtbaar worden gemaakt (niet van de verandering, maar van het microreliëf als zodanig).
- Reliëfwijzigingen van minder dan 20 cm zijn – om diverse redenen – achterwege gelaten. Dat zal voor sommige doelen een omissie zijn, maar omdat (bijvoorbeeld) greppels vaak dieper zijn dan 20 cm (zie de kaarten van greppelland), hoeft dat niet altijd een probleem te zijn. Hiermee moet echter wel rekening worden gehouden bij het interpreteren van de kaartbeelden.

Kaartbronnen

Deze kaart is één van de kaarten van de [Monitor Landschap](#). Een gedetailleerde verantwoording van de indicator is [hier](#) te vinden.

4. Habitatkwaliteit als onderdeel van beheermonitoring door collectieven

In dit hoofdstuk beschouwen we de additionele kaarten omtrent cultuurhistorie en landschap uit hoofdstuk 3 als onderdeel van habitatkwaliteit op gebiedsniveau. Door de werkwijze van habitatscorekaarten te integreren in de beheermonitoring van collectieven kan 'leren van het verleden en toepassen in het heden' een structurele toepassing vinden.

BoerenNatuur heeft op haar Algemene Ledenvergadering in het najaar van 2024 de visie *Doorontwikkeling beheermonitoring ANLb* vastgesteld. Deze visie is uitgewerkt in een notitie en bevat een aantal relevante aanknopingspunten en acties die ervoor pleiten het monitoren van habitatkwaliteit (zowel op eenheid als op gebiedsniveau) onderdeel te maken van de beheermonitoring door collectieven. Er wordt benoemd dat het eerlijker en motiverender is om op habitatkwaliteit beoordeeld te worden dan op doelsoorten, want dáár werk je aan als deelnemer en collectief. Ook wordt gesteld dat het belangrijk is de ecologische condities van een beheereenheid en het gebied te kunnen volgen en analyseren. Hiermee is habitatkwaliteit eigenlijk vanzelfsprekend al een onderdeel van lerend beheren: door langjarig informatie verzamelen en effecten noteren krijg je meer inzicht in wat er nodig is voor succesvol agrarisch natuurbeheer. Het nu voorliggende onderzoek toont aan, dat historische en erfgoed informatie een verdere diepgang kan geven aan de ontwikkelde habitatscorekaarten.

Ook in het traject 'Bijstellen Doelenkader ANLb' onder de hoede van het ministerie van LVVN (2025) wordt benoemd dat een habitatbenadering het doelbereik van het ANLb kan verbeteren.

De habitatscorekaarten zijn nog niet 'af'. Wel kunnen ze al gebruikt worden door collectieven: de indicatoren met klasse-indelingen kunnen al wel ontwikkelrichting meegeven aan de collectieven die hiermee aan de slag willen voor het uitstippelen van beheer. Het daadwerkelijk scoren vraagt nog om doorontwikkeling, maar dat hoeft een start met het gebruik van de habitatscorekaarten, én het inbedden in het traject doorontwikkeling beheermonitoring, niet in de weg te zitten.

4.1 Plan van aanpak habitatkwaliteit

Om deze inbedding te realiseren is een duidelijk plan van aanpak nodig: het moet helder zijn welke stappen genomen moeten worden om dit succesvol te implementeren zodat het een logisch onderdeel wordt van het ANLb. De verschillende werkgroepen monitoring van BoerenNatuur en collectieven, kunnen hierin een belangrijke rol spelen. Daarnaast is er een aantal collectieven die proactief aangeven hier graag mee aan de slag te willen. De doorontwikkeling zal dus een actieve samenwerking vragen van collectieven en BoerenNatuur om dit vóór invoering van het nieuwe GLB (naar verwachting in 2027) geregeld te hebben.

Een aantal vragen die hierin meegenomen moeten worden zijn:

- Op welke manier zorgen we voor de doorontwikkeling van de ontwikkelde kaartbeelden, het updaten hiervan én het op juiste wijze beschikbaar stellen voor collectieven? De lijn waar nu op ingezet wordt vanuit de GLB-pilot Doelgericht ANLb, is input leveren aan bestaande initiatieven op dit vlak (o.a. LASREG, verbeterprogramma VHR natuurmonitoring van LVVN), zodat BoerenNatuur en de collectieven dit dure en tijdrovende ontwikkelwerk niet volledig op eigen kracht hoeven doen. Wel vraagt de gekozen lijn natuurlijk inzet op de benoemde (en eventueel andere) initiatieven. Er moet duidelijk worden gedefinieerd hoe dit opgepakt wordt en door wie. Onder dit punt is een aantal deelvragen te definiëren die meegenomen moeten worden (ontwikkeling combinatiekaart, 'scoren' op basis van kaartbeelden automatiseren).
- Doorontwikkeling en fijnslippen van de indicatoren per leefgebied: op basis van uitgevoerde tests bij collectieven tijdens de GLB-pilot is een aantal verbeterpunten

geïdentificeerd (zie ook hoofdstuk 3). Dit moet verder worden uitgewerkt, en het hieraan gekoppelde scoremogelijkheden moeten worden doorontwikkeld.

- Hoe kan de werkwijze het best worden ingebed in de werkwijze van collectieven? O.a.: in welke 'laag' in het collectief zou hier het beste mee gewerkt worden, hoe kunnen ze op eenvoudige wijze worden gespecificeerd voor een specifiek gebied? De habitatscorekaarten zijn immers ontwikkeld op leefgebiedsniveau; collectieven moeten vervolgens kunnen specificeren om in hun gebied tot de juiste maatregelen te komen.
- Welke kennis is nodig bij collectieven voor het lezen en gebruiken van het kaartmateriaal en het toepassen van de habitatscorekaarten? En welke vragen over het toepassen van deze werkwijze leven er onder collectieven? De RCE geeft aan mee te willen denken met de collectieven over de toepassingsmogelijkheden, bijvoorbeeld in de vorm van een (online) cursus.
- Wat is een a) wenselijk en b) realistisch tijdpad om voorgenoemde stappen op te pakken?

Uit eerste verkennende gesprekken met een aantal collectieven komt een aantal suggesties en opmerkingen naar voren:

- De relevantie is groot: de ecologische evaluatie van het ANLb die duidelijk ruimte laat voor verbetering van het ANLb en de beoogde verhoging van het ANLb budget door het kabinet (2026 e.v.). Niet alleen méér beheer, maar ook de kwaliteit en dus het doelbereik van het ANLb vergroten. Werken vanuit habitatkwaliteit is hiervoor cruciaal. In 2025 moeten er flinke stappen gezet worden in de doorontwikkeling van beheer- en beleidsmonitoring.
- De doorontwikkeling en inbedding van habitatscorekaarten zou mogelijk het best vormgegeven kunnen worden door te werken via een *community of practice*: een werkgroep met kennis over de praktijk en monitoring, én het functioneren van collectieven. Zo wordt de juiste lijn gekozen voor introductie van het denken in termen van habitatkwaliteit.
- Het is belangrijk om de ontwikkelde habitatscorekaarten en digitale kaartbeelden op de juiste wijze én op het juiste moment in te brengen. Te vroeg 'over de schutting gooien' kan de potentie teniet doen en zo momentum verloren laten gaan. Het moet dus echt een onderdeel zijn van het al gestarte traject *Doorontwikkeling beheermonitoring ANLb*.
- De GLB-pilot Doelgericht ANLb stelt ook een aantal systeemveranderingen van het ANLb als stelsel voor, waardoor werken op gebiedsniveau veel beter mogelijk wordt. Niet alleen op het vlak van aanvraag en uitbetaling zoals nu het geval is, maar óók op het vlak van controle en verantwoording. Alleen zo is werken op gebiedsniveau/landschapsschaal écht mogelijk.
- De gehele keten van habitatkwaliteit moet zichtbaar worden: de uitgangssituatie met de gegeven kwaliteit en de potentiële kwaliteit, de stip op de horizon. Dit moet onderdeel worden van het lerend beheren, en is onderdeel van het ambitieniveau van collectieven.
- De som der delen moet met habitatkwaliteit op gebiedsniveau duidelijk worden: hoe dragen alle beheermaatregelen én de rest van het gebied bij aan de kwaliteit? Dit moet helder worden weergegeven, als suggestie werd bijvoorbeeld een stoplichtmodel benoemd. Rood: potentie maar werk aan de winkel, oranje: goed op weg maar verbetering mogelijk, groen: de juiste habitatkwaliteit en houd dit in stand.
- Het moet een soort 'Agile' proces zijn: doelen vaststellen, optimale gebruik vormgeven, ontwikkelen en dit in relatief korte cycli. Zodat er gaandeweg ruimte blijft voor verbeteringen. Het is een leer- en ontwikkelproces. De habitatscorekaarten kunnen context bieden, die met feitelijkheden uit het veld kunnen worden geverifieerd en verbeterd.

- Belangrijk is samen optrekken: BoerenNatuur, collectieven en mogelijk andere organisaties (LandschappenNL, RCE) om dit goed en bestendig vorm te geven. Iedere organisatie brengt zijn eigen kennis, ervaring en expertise in.

4.2 Samenhang tussen beheer- en beleidsmonitoring

Provincies voeren de beleidsmonitoring uit. Deze gegevens over doelsoorten worden verzameld in de Nationale Databank Flora en Fauna (NDFF), die onlangs voor iedereen gratis toegankelijk is geworden. Dat laatste maakt het gemakkelijker om de verzamelde data in samenhang te beoordelen. Habitatkwaliteit wordt de komende jaren een belangrijker onderwerp van gesprek als het gaat om de effectiviteit van het ANLb. Bijvoorbeeld de half maart 2025 verschenen ecologische evaluatie van het ANLb (uitgevoerd door Wageningen Environmental Research (WEnR) en SOVON), maar ook bij de jaarlijkse evaluatiegesprekken tussen provincie en collectief. Nu de NDFF-gegevens voor iedereen toegankelijk zijn, kan de integrale set gegevens (beleidsmonitoring en beheermonitoring inclusief habitatkwaliteit) de basis vormen voor de jaarlijkse evaluatie. Op deze manier wordt de evaluatie – en hiermee het lerend beheren en de optimalisatie van het ANLb – een gezamenlijke verantwoordelijkheid.

Ook organisaties als LandschappenNL en RCE willen graag meewerken aan het samenbrengen van habitatkwaliteit, landschap en het ANLb gaven zij in overleg te kennen. Hierbij was een suggestie dat Basiskwaliteit Natuur mogelijk ook een aanknopingspunt biedt.

Uiteraard is voor deze toepassing ook de doorontwikkeling van de kaarten, indicatoren en de beheermonitoring urgent. De gegevens moeten tezamen een betrouwbaar beeld geven van de stand van zaken. De eerdergenoemde stappen zullen dus moeten worden opgepakt om deze toepassing te kunnen realiseren. Tijdens de GLB-pilot Doelgericht ANLb was er regelmatig afstemming met de provincie Fryslân en meer incidenteel ook met BIJ12. Het is belangrijk om de provincies in deze ontwikkelingen aangehaakt te houden zodat er een gezamenlijk beeld en werkwijze ontstaat voor het gebruik van gegevens vanuit de beheer- en beleidsmonitoring. Dit betekent dat er op korte termijn (medio 2025?) afspraken gemaakt zullen moeten worden tussen collectieven en provincies. Dit past in het door BoerenNatuur gestarte traject van doorontwikkeling van de monitoring, waar ook betere samenhang tussen beheer- en beleidsmonitoring én het op dit moment ontbreken van habitatmonitoring als lacunes worden geïdentificeerd.

5. Erfgoed als onderdeel van het ANLb?

Erfgoed in beheerregelingen nog uitzondering

In het verleden is al wel geopperd om bescherming van cultuurhistorische en archeologische elementen onderdeel te maken van het ANLb, van de Regeling probleemgebieden of van decentrale regelingen voor groenblauwe diensten. In Midden-Delfland maken cultuurhistorische elementen sinds 2006 onderdeel uit van de Groenfondsregeling voor groene diensten. Dit onderdeel heeft min of meer model gestaan voor het onderdeel cultuurhistorie van de Catalogus Groenblauwe Diensten, waarin dit onderdeel tot de dag van vandaag is opgenomen (en eveneens in de nieuwe versie die nu in Brussel voorligt). Nederland maakt sinds 2014 geen gebruik meer van de Regeling probleemgebieden; wel bevatten zowel het ANLb als de SNL enkele landschapselementen met een cultuurhistorisch of geomorfologisch karakter. In het ANLb zijn dat bijvoorbeeld grienden en knip- en scheerheggen, in het SNL bijvoorbeeld provinciale specialiteiten zoals de schurvelingen en zandwallen op de Kop van Goeree (onder het landschapspakket 'aardwerk en groeve'). Daarnaast biedt sinds 2023 mogelijk ook de eco-regeling enkele aanknopingspunten voor bescherming van erfgoed, bijvoorbeeld via de eco-activiteit 'langjarig grasland' – bij een wat bredere/creatieve blik. De activiteit 'ondiepe en niet-kerende grondbewerking' wordt overwogen, maar valt vooralsnog uit controle-oogpunt af.

Soms wel incidentele afspraken

Niettemin is het 'erfgoedgehalte' van de Nederlandse beheerregelingen zeer bescheiden. Mede daarom hebben decentrale overheden de afgelopen jaren zelf wegen gezocht om afspraken met boeren te maken over bescherming van erfgoed (soms in de vorm van schadeloosstelling voor planologische beperkingen):

- De provincie Noord-Holland heeft pakweg 20 jaar terug afspraken gemaakt voor het gebied Cronenburg, inclusief de boerderij, dat in 2003 is aangewezen als provinciaal archeologisch monument vanwege de aardkundige en archeologische waarden. Behalve een (ondergrondse) kasteelplaats liggen er ook resten van bewoning uit de late ijzertijd, de Romeinse tijd en de middeleeuwen verborgen. De provincie heeft met de grondgebruiker afgesproken dat het terrein niet mag worden geëgaliseerd of geploegd en dat er geen opgravingen en geen peilverlaging plaatsvinden. Daarvoor is overeengekomen dat de grondgebruiker de vermogensschade die hierdoor optreedt eenmalig uitbetaald krijgt.
- De gemeente Midden-Delfland heeft (eveneens pakweg 20 jaar terug) een contract gesloten met een veehouder voor behoud van cultuurhistorische waarden (sloten, terpje) voor percelen net ten zuiden van de Woudse polder (een waterbergingspolder).

Voorbeelden uit andere landen

In andere landen is het wat gebruikelijker om erfgoed in beheerregelingen op te nemen. Bekend voorbeeld is het Verenigd Koninkrijk, waar erfgoedelementen al jarenlang onderdeel zijn van de regelingen voor agrarisch natuurbeheer. De meest recente beheerregeling kent een apart onderdeel *Historic environment Countryside Stewardship* met drie maatregelen:

- ondiepe en niet-kerende grondbewerking op cultuurhistorische en archeologische vindplaatsen;
- tegengaan van verruiging op cultuurhistorische en archeologische vindplaatsen;
- 'ondiepe gewasteelt' (teelt van ondiep wortelende gewassen) op archeologische vindplaatsen.

Ook in Nederland zijn wel voorstellen gedaan om maatregelen ter bescherming van archeologische vindplaatsen – die qua karakter weinig afwijken van de typen maatregelen die het ANLb kent, samen te brengen in één of meer beschermingsplakketten – zie het kader over het voorbeeld van het Noord-Hollandse Oer-IJgebied (dat overigens niet heeft geleid tot opname van zulke pakketten in het ANLb).

Integrale pakketten voor landschapsbehoud

ANLb en SNL kennen wel beheerpakketten voor afzonderlijke landschapselementen, maar niet voor een meer integrale bescherming van karakteristieke landschappen. Het pakket dat daar het dichtstbij kwam, was het pakket ‘landbouw met natuurlijke handicaps’, tot 2014 een SAN-pakket op basis van de Regeling probleemgebieden (zie het desbetreffende kader). Dit pakket regelt een vorm van instandhoudingsbeheer met elementen die ook van pas komen in een erfgoedpakket. In de GLB-periode 2007-2014 (de laatste periode dat Nederland van de regeling gebruikmaakte): werd een uniforme vergoeding van € 94,- per ha betaald aan deelnemers in begrensde gebieden: veenweiden, uiterwaarden en beekdalen (het toegestane maximum was toen € 150,- à 200,-, afhankelijk van het type gebied). Nederland had destijds 233.000 ha (ca 10% van de toenmalige oppervlakte cultuurgrond) begrensd voor de regeling. Van die oppervlakte lag 73% in de drie West-Nederlandse (veenweide)provincies Noord- en Zuid-Holland en Utrecht, met Friesland (9%) als goede vierde ([Terluin e.a. 2008](#)). Vergeleken met andere lidstaten had Nederland relatief weinig aangewezen; veel lidstaten zitten boven de 40% met uitschieters tot 100% (Finland en Luxemburg).

In de huidige GLB-periode maken 23 lidstaten gebruik van de probleemgebiedenregeling en 5 niet: Estland, Letland, Hongarije, Vlaanderen en Nederland (EU factsheet [Natural or other area-specific constraints intervention](#), 2023).

In Nederland zou een dergelijke regeling in een modern jasje ook als een soort ‘basispakket’ voor erfgoedelementen kunnen fungeren. Nederland heeft het betreffende artikel uit de EU-verordening voorsnog ingevuld met de Samenwerkingsregeling veenweidegebieden en overgangsgebieden Natura 2000. Doelen daarbij zijn vooral peilverhoging (afremmen bodemdaling) en extensivering. Voor erfgoed is hij in deze vorm minder geschikt. Wellicht biedt ook het GLB na 2027 extra aanknopingspunten voor eerherstel van de Regeling probleemgebieden: de recente *EU-visie op landbouw en voedsel (2025)* stelt voor de GLB-basispremie sterker te richten op bedrijven die deze echt nodig hebben, zoals bedrijven die te maken hebben met natuurlijke beperkingen.

In het verlengde daarvan is in Midden-Delfland – als onderdeel van de reeds genoemde Groenfondsregeling voor groenblauwe diensten – een ‘basis-landschapspremie’ voorgesteld (zie het kader op de vorige pagina). Dit omvatte naast de bepalingen van de Regeling probleemgebieden nog enkele extra bepalingen. Op advies van het toenmalige ministerie van LNV is dit onderdeel weggelaten uit de staatssteunprocedure en is het niet van kracht geworden.

Groslijst maatregelen voor archeologische bescherming Oer-IJgebied (NH)

Kavel- en perceelsstructuur:

- geen wijzigingen aanbrengen in de kavel- en perceelstructuur.

Reliëf:

- geen wijzigingen aanbrengen in het microreliëf, c.q. niet egaliseren.

Bodemstructuur en bodemprofiel:

- geen wijzigingen aanbrengen in bodemstructuur of bodemprofiel, c.q. geen grondbewerking toepassen;
- grondbewerking alleen toegestaan tot een diepte van maximaal xx (bijv. 30) cm.

Waterhuishouding:

- geen wijzigingen aanbrengen in de begreppeling of detailontwatering;
- geen verlaging van grondwaterstand en slootpeilen;
- het slootpeil wordt opgezet tot x cm beneden maaiveld;
- het grondwaterpeil wordt gestabiliseerd op x cm onder maaiveld, c.q. er wordt drukdrainage aangelegd (waarbij het erfgoedelement wordt ontzien).

Gewaskeuze:

- het perceel bestaat uit blijvend grasland;
- eventuele graslandvernieuwing vindt plaats in de vorm van doorzaai;
- omzetting van bouwland in blijvend grasland.

Bemesting:

- het aanwenden van dierlijke mest vindt plaats zonder de zode, c.q. de toplaag van de bodem te beschadigen. Toegestane emissiearme technieken zijn sleepslangbemesting en zodebemesting;
- er vindt uitsluitend bovengrondse aanwending van ruige mest plaats. Op bouwland wordt de mest niet ondergewerkt;
- eens in de x jaar wordt bekalking toegepast (of: de pH van het perceel komt niet onder de waarde y).

Bron: [Beschermingspakketten voor archeologische vindplaatsen in boerenland](#) (2004)

Bepalingen toenmalige pakket “Landbouw met natuurlijke handicaps” (Regeling probleemgebieden)

- Geen wijzigingen aanbrengen in de kavel- en perceelsstructuur, het microreliëf, de bodemstructuur of het bodemprofiel.
- Geen wijzigingen aanbrengen in de begreppeling of detailontwatering, geen verlaging van grondwaterstand en slootpeilen.
- Als een particuliere onderbemaling aanwezig is, mag het peil in winter en voorjaar (tot 1 juni) niet lager zijn dan dat van de omliggende, niet-onderbemalen gronden.
- Geen werkzaamheden verrichten die schade berokkenen aan aanwezige landschapselementen.

Onderdeel voorgestelde “basis-landschapspremie” in Midden-Delfland (2006)

1. Instandhouden kavelpatroon
2. Instandhouden sloot- en greppelpatronen
3. Instandhouden bestaande landschapselementen
4. Instandhouden van historische gebouwen
5. Instandhouden grasland, afzien van grondbewerking
6. Alleen pleksgewijze chemische onkruidbestrijding in grasland
7. Weidegang (rund)vee

Een regionaal pakket dat wèl van kracht is geworden, is het landschapspakket “grasland met schapenbeweiding” voor de Hoge Berg op Texel. Dit gebied is een ‘landschapsreservaat’ waar met name SBB en Natuurmonumenten gronden hebben, maar waar de reguliere SNL- en ANLb-pakketten niet toereikend zijn. Het pakket bevat de volgende onderdelen:

- verplichte schapenbeweiding en een relatief lage bemesting (c.q. behoud van het extensieve karakter van de schapenhouderij ter plekke);
- de productiederving door de aanwezigheid van landschapselementen (vrijwaren van randen bij bemesting, grondbeslag elementen);
- het onderhoud van deze elementen (tuinwallen en kolken).

Omdat het pakket zoals gezegd niet goed past in de bestaande subsidieregelingen, is het als ‘regionale specialiteit’ enige tijd betaald uit lokale bronnen (o.a. de gemeente).

In dezelfde sfeer heeft Frankrijk al vanaf 2000 een graslandpremie (Prime à l’Herbe) die is bedoeld om extensief beheerde graslanden te behouden, met name in gebieden waar de landbouw dreigt te verdwijnen. Het is een integraal pakket met de volgende (typen) voorwaarden:

- een graslandplicht met beperkingen aan de graslandvernieuwing (niet ploegen, alleen vernieuwing door ondiepe grondbewerking);
- beperking van bemesting en onkruidbestrijding;
- actief tegengaan verruiging, grasland in goede conditie houden;
- veebezetting gekoppeld aan minimum en maximum;
- waar dat aan de orde is: stimuleren van de *transhumance* (de traditionele verplaatsing van vee in berggebieden: van laaggelegen weiden in de winter naar hooggelegen weiden in de zomer).

Bescherming via afwaardering van landbouwgrond

Bescherming van waardevolle percelen of elementen via compensatie van de waardedaling van gronden (afwaardering of herwaardering) wordt al toegepast in het kader van de SKNL-regeling voor functiewijziging (van landbouw naar natuur), maar wordt op toenemende schaal ook toegepast voor overeengekomen beheerafspraken waarbij de functie van de grond ongewijzigd blijft. Het gaat dan om vrijwillige afwaardering, in tegenstelling tot schadevergoeding voor planologische beperkingen (zoals op landgoed Cronenburg; zie terug). In beide gevallen worden bescherming en beheer tot in lengte van jaren vastgelegd (bijv. via een kwalitatieve verplichting). Het hangt van de situatie ter plekke af of het vrijwillige of het verplichte spoor het meest geëigend is.

Uit een recente verkenning naar de mogelijkheden voor gedeeltelijke afwaardering blijkt dat enkele provincies (waaronder Noord-Holland) ook geïnteresseerd zijn in de inzet van afwaardering voor ‘passieve diensten’ zoals instandhouding van kleinschalig landschap, behoud van oud grasland/greppelland en bescherming van cultuurhistorische of archeologische objecten. Die laatste zijn vanwege hun betekenis soms als NNN begrensd, maar dat biedt voor deze objecten vaak geen geschikt instrumentarium, aldus de provincies.

Bij instandhoudingsbeheer regelt de afwaardering in feite het afzien van intensivering van het grondgebruik. Zulk beheer kan relatief goed in een kwalitatieve verplichting (of een vergelijkbare overeenkomst) worden geregeld zonder dat een aanvullende beheerovereenkomst nodig is. De provincie Friesland heeft een (tijdelijke) afwaarderingsregeling gericht op weidevogelbeheer.

Hierin is het instandhoudingsbeheer (geen wijzigingen doorvoeren in de waterhuishouding, het sloot- en greppelpatroon, het reliëf en de bodemopbouw) een belangrijk onderdeel van de kwalitatieve verplichtingen.

Samenvattend

Er zijn goede mogelijkheden om de bescherming van erfgoed (in schaalgrootte variërend van losse elementen tot gehele percelen, bedrijven en landschappen) op te nemen in de beschikbare subsidieregelingen voor groenblauwe diensten. Daartoe moeten wel regelingen in ere worden hersteld (bijv. Regeling probleemgebieden) en/of moeten aan de hand van bekende beheerelementen erfgoedpakketten-op-maat worden samengesteld.

6. Conclusies en aanbevelingen

1. De habitatscorekaarten die in de GLB-pilot Doelgericht ANLb zijn ontwikkeld, zijn vooralsnog primair bedoeld als hulpmiddel voor agrarische collectieven om de habitatkwaliteit in hun werkgebied te meten en te verbeteren. De indicatoren waar in de pilot aan gewerkt is, zijn dan ook niet uitgebreid meegenomen in deze rapportage, zie ook hoofdstuk 1. Meenemen van landschap (uitgebreider dan nu het geval is) en cultuurhistorie biedt een breder inzicht in de ontstaansgeschiedenis en de huidige betekenis van landschappen. Dat helpt niet alleen om het landschap beter te 'lezen', maar ook om een vollediger zicht te krijgen op de factoren die de aanwezigheid en ontwikkeling van, en de potenties voor, flora en fauna bepalen.
2. Vanuit verschillende bronnen is een groot aantal digitale kaarten op dit vlak beschikbaar. Lang niet al die kaarten lenen zich goed voor het toekennen van een score. De kaarten die hiervoor niet geschikt zijn, kunnen worden gebruikt als 'ondersteunende kaarten' voor collectieven om hun werkgebied of delen daarvan (nog) beter te leren doorgronden. Het uitgebreide overzicht in hoofdstuk 3 kan daarvoor als leidraad fungeren. Hieruit kunnen collectieven en andere gebiedspartijen de kaarten kiezen die voor hun gebied relevant zijn. De lijst kan worden opgenomen in de volgende versie van de handreiking bij de habitatscorekaarten en/of kan onderdeel worden van de nieuwe protocollen voor de beheermonitoring.
3. Kaarten die zich mogelijk wel lenen om verder uit te werken tot scorekaart:
 - Tempo van bodemdaling (van de boven- en ondergrond), c.q. de mate van veenoxidatie.
 - Microreliëf.
 - Verfijningen van de al bestaande indicatoren voor het aandeel en de structuur van landschapselementen/houtopstanden, bijv. met factoren als connectiviteit, boomhoogte, aanwezigheid van monumentale bomen etc.
 - Aparte indicator voor blauwe dooradering (waterrijkdom).
 - Verandering in grondgebruik.

Het is gewenst dat de mogelijkheden van deze kaarten verder worden verkend. Die verkenning kan worden meegenomen in de doorontwikkeling van de hele set scorekaarten, die sowieso verdere uitwerking behoeft (zie hoofdstuk 2).

4. Inbedding van habitatscorekaarten (incl. erfgoedkaarten) in de beheermonitoring van collectieven biedt kansen voor het stimuleren van gebruik van deze kaarten bij het uitstippelen van beheer. In het traject van doorontwikkeling van de beheermonitoring, getrokken door BoerenNatuur, is al aandacht voor het monitoren van habitatkwaliteit. Daarin kunnen – bij gebleken geschiktheid – ook de scorekaarten voor erfgoed een plek krijgen.
5. Erfgoed (incl. waardevolle landschappen) kan in beginsel ook een plek krijgen in het ANLb. In andere landen (zoals het Verenigd Koninkrijk) is dat al jarenlang gebruikelijk. Voor veel erfgoedelementen geldt: ze zijn er of ze zijn er niet, maar vaak kunnen wel de bescherming en/of de kwaliteit van de elementen worden verbeterd. Nu ook het Doelenkader ANLb wordt herzien en aandacht gaat besteden aan habitatkwaliteit, kan erfgoed hierin meteen worden meegenomen. Meer in de breedte is het goed om te verkennen hoe bescherming van erfgoed het beste kan worden opgenomen in de verschillende grondgebonden betalingen. Naast het ANLb zijn dat bijvoorbeeld de eco-regeling en de betalingen in gebieden met natuurlijke beperkingen. Voor een deel zal het gaan instandhoudingsbeheer, voor een deel om actief beheer.

6. Trek samen op met verschillende organisaties om de beheer- en beleidsmonitoring van het ANLb beter vorm te geven waar ook landschap en cultuurhistorie een plek krijgen. Specifiek doelen we hiermee op BoerenNatuur, collectieven, LandschappenNL en RCE, maar ook daarnaast zijn er meer organisaties die kunnen helpen dit vorm te geven.